

*

דרב הונא קדיש ואיתעקרא ליה שרגא ועיילי ליה למניה לבי גנניה דרבה בריה דהוה שרגא, וקדיש וטעים מידי' –

מדוע לא הלך מלכתחילה להשתתף בשמחת בנו, והלא מצינו בתנאים הראשונים שהיו מתעסקים בסעודת נישואי בניהם (ע' בריתות טו. קדושין לב:)? ולא עוד אלא שמשמע שגם לאחר שהלך, רק קידש וטעם משהו ואח"כ חזר לביתו –

מספרים על הרבי הקדוש מקוצק, שפעם אחת הזמינוהו לסעודת נישואין בשבת ואמר: אצלי אין לסעודה זו פנים של סעודת נישואין. – כי לאנשים בעלי מדרגה, כל מלאכתם עשויה להם בשבת, אף מלאכת שמים (כמו שאמר הרי"ם מגור), ואינם חסרים דבר, ולכן אין להם מקום לשמחת נישואין בשבת כי ענינה של שמחת הנישואין היא מחמת העדר והפסד האדם שאינו קיים לעד, על כן שמחים בכך שנושא אשה להעמיד תולדות ולהניח בנים אחריו, אבל אותם בעלי מדרגה שהם בשבת בבחינת 'מי לי בשמים ועמך לא חפצתי בארץ' עד שאינם צריכים לכלום, אין אצלם מקום לשמחת נישואין באותה שעה. ובודאי לאו כל מוחא סביל דא, ואין מדה זו נוהגת אלא בגדולים וקדושים, אבל לשאר העם ודאי גם בשבת נוהגת סעודת נישואין, אדרבה בשבת אין צריכים לפנים חדשות. ואך יחידי סגולה לא היו נוהגים בשבת להשתתף במשתה נישואין.

(עפ"י שם משמואל קרח, 'לחתונה' עמ' רסד)

דף קב

'להודיעך כחו דרבי יהודה דאפילו דברים שטעונין ברכה לאחריהן במקומן, טעמא דהניחו מקצת חברים אבל לא הניחו מקצת חברים כשהן יוצאין טעונין ברכה...'. הרשב"ם העיר מדוע לא העדיף התנא להשמיענו כחא דהיתרא, שחכמים מקלים אפילו בדברים שאין טעונים ברכה לאחריהם במקומם, שאין צריך לברך. [ופירש שכאן כח החידוש גדול יותר בדברי המחמיר, שלא כבשאר מקומות].

וכתב מהרש"ל: אדרבה, כח דהיתרא הוא בדברי רבי יהודה שאומר לברך, ואינו חושש משום איסור ברכה לבטלה. אבל חכמים מחמירים שהרי הם אוסרים לברך והלא הברכות אינן מעכבות. ומהרש"א חלק על דבריו ונקטא שהברכות מעכבות, שהרי האכילה טעונה ברכת הנהנין ובלא ברכה אסור לאכול, נמצא כשאומרים חכמים שלא לברך הרי הם מתירים את האכילה. וכן הוכיח בהגהות קרני ראם, מברכות ס.

[לכאורה הכל מודים שיש כאן חומרא לשני הצדדים, או שחייב לברך או שאסור לו לברך, ואם כן במה נחלקו? – אפשר שנחלקו בעיקר תקנת ברכות הנהנין; האם היא בגדר 'חייב' שהטילו חכמים על הנהנה, ורק ממילא מסתעף מזה איסור אכילה אם אינו מקיים חיובו, ולכן במקום שיש ספק אם לברך אם לאו, המצריך לברך הרי הוא נחשב 'מתיר' להוציא שם שמים. או שמא גדר התקנה הוא 'איסור' אכילה קודם שברך. והמצריך ברכה הריהו מתיר לאכול.

והאחרונים נקטו בדעת מהרש"א שאין אומרים 'ספק ברכות להקל' שלא לברך בברכות הנהנין, שהרי אסור לו להנות כספק מעילה, אלא אדרבה ספק להקל ולברך כדי שיוכל ליהנות, ואין זו ברכה לבטלה, כי הברכה נצרכת לו כדי להתיר לאכול. עתוס' ברכות יב ובגליון הש"ס שם. ואולם להלכה לא נקטו כן הפוסקים. ומכל מקום דברי הרשב"ם מתפרשים כפשוטם, שעיקר הנידון הוא האם לחייב ברכה אם לאו, ובוה ר"י לחומרא ורבנן לקולא. וע"ע בענין זה ובמסתעף, במובא בברכות לה].

והרש"ש חידש (לפרש דברי הרשב"ם) שגם חכמים לא אסרו לברך בשינוי מקום אלא אמרו שאין צריך לברך, אבל אם ירצה רשאי.

[וכתב: גדולה מזו מצינו, במי שהמשיך סעודת שחרית של שבת עד אחר הצות, שהוא יכול לברך ברכת המזון ו'המוציא' לקיים סעודה שלישית.

אך נראה שאינו דומה, כי לא מצינו ברכות הנהגין או ברכות המצוות שהן רשות [מלבד אולי ברכות פרטיות מסוימות, כגון 'שהחנינו' במקרים מסוימים – ע' או"ח ריט, ד; טור ב"י וב"ח ריש הלכות פסח]. ואמנם מצינו בפוסקים שהכריעו דרך רשות לברך, ולא חובה (ע' משנ"ב רכה סק"ח ובשעה"צ יח; דובב מ"שרים ח"ג סד), אך כמדומה לא מצינו זאת בתנאים ואמוראים. ומסתימת הפוסקים משמע שלא כדברי הר"ש"ש].
 עוד על דברי הרשב"ם, ע' שער המלך ברכות ד, ד; גליונות קהלות יעקב.

'מביאין לו כוס של יין ואומר עליו קדושת היום ושני אומר עליו ברכת המזון'. מקדים הקידוש, כי הוא זה הגורם להפסקת הסעודה ולברכת המזון, והגורם הוא הקודם (בעל המאור, ר"ן). ויש מפרשים מפני שעכשיו הוא זמנו של הקידוש משא"כ ברכת המזון אין זו שעתה (ראב"ד).
 ולרבי יוסי, גומר לאכול ומברך על המזון ואחר כך מקדש – ואינו מקדש קודם ברכת המזון, לפי שברכת המזון תדירה או משום שכבר בא המזון קודם שיקדש היום (בעל המאור. וכיון שלשיטתו אינו מפסיק, הרי אין הקידוש גורם לברכת המזון כלרבי יהודה, וגם אין זמנו דוקא עתה. גם לדבריו אין איסור שתיית יין של הברכה קודם הקידוש, כי הכל שייך לסעודה).

'בני חבורה שהיו מסובין וקדש עליהן היום... אוכל והולך עד שתחשך'. ערשב"ם. ופשט הלשון מורה לפום ריהטא ש'קדש עליהם היום' היינו קודם שתחשך (וכמש"כ רש"י בברכות ב: דהיינו ביה"ש), ולא התיר רבי יוסי להמשיך אלא עד שתחשך. וכן משמע בתוספתא ברכות (ה) ש'קדש' ו'שתחשך' שני זמנים הם. [ניתכן שר"י לשיטתו שביה"ש כהרף עין ועדיין יום גמור הוא]. כן נראה בשיטת ר' יחיאל וכמו שנתבאר לעיל ק.

(ע"ב) 'מברך על היין ועל המאור ועל הבשמים ואח"כ אומר הבדלה על הכוס'. פירש רשב"ם, לפי שהיא ברכה ארוכה לפיכך אומרה לבסוף. יתכן הטעם שכן דרך המונה מספר דברים, לומר תחילה את הדברים הקטנים ולסיימם, וכמו שאמרו בגמרא בסדר הפרקים בכמה מקומות 'אידי דוטרין מילי פסיק ושדי ליה' (בכורות יג. ועוד). גם מדרך הסיום לסיים בדבר ארוך, כענין 'במשוך היובל' ותקיעה גדולה שבסוף התקיעות. ועוד יש לפרש מפני שפותח ביין שהיא תדירה, סומך אליה את הדומות לה, הקצרות.

'זהו יו"ט ראשון דאית ליה'. רשב"ם פירש בליל פסח ומשום 'אפילו עני שבישראל לא יפחתו לו...! ומבואר שאילו היה לחוש משום 'חבילות חבילות' היה מבדיל על כוס נוספת, ואין שייך לומר בזה שנראה כמוסיף על הכוסות, הואיל והוא לצורך מצוה. ויש להקשות ממה שדנו הפוסקים בכוס של חתן בליל פסח, ולדברי כולם אין להוסיף כוס לשבע ברכות, הרי שאף לצורך מצוה אין להוסיף כי נראה שמבטל תקנת חכמים של ארבע כוסות.
 ויש לומר שכאן שונה שהוא מענין השבת שיצאה וקודם לפתיחת סדר הלילה. ועוד י"ל לאחר שתקנו ארבע כוסות תמיד, הרי אם ישתו בבית חתנים יותר – נראים כמוסיפים, שדבר שאינו מצוי הוא, משא"כ אילו היה הדין בכל יו"ט שהיו מבדילים ומקדשים על שתיים, אף בליל פסח אינו נראה כמוסיף על הכוסות, שדבר המצוי וקבוע הוא כל כמה שנים לכל אדם.

'אין עושין מצוות חבילות חבילות'. רש"י ועוד ראשונים פירשו מפני שנראה כממהר לפרוק משא נוכיני 'חבילות' על שם שמצרך כמה דברים כאחד, וגם לרמוז על 'המשא' שעל כתפן. ויש מפרשים מפני שאין לבו פנוי למצוה (תוס' מו"ק ה:).

יש אומרים נפקותא בטעם שכתב רש"י – כאשר אין נראה הדבר לאחרים, כגון הדלקת נר חנוכה בשמן שריפה, שמקיים בכך שתי מצוות כאחת אבל הרואה סבור שהוא שמן רגיל ואינו נראה כממהר לפרוק משא. ואולם יש חולקים וסוברים שאין הדבר תלוי בראיית אחרים. ואעפ"כ יתכן דוקא בשתי פעולות אסרו, אבל פעולה אחת שמתקיימת בה שתי מצוות, לא מצינו לאסור שאין נראה כמפרק משאו (עפ"י חדושי ר' עזריאל יבמות; אג"מ. וכבר קדמום אחרונים – ע' בשד"ח פאת השדה א, צה סק"ג). ע"ע בהרחבה בטעמים ובחילוקי הדינים, במובא ביוסף דעת סוטה ח.

למסקנא מבואר שברכות שהן מענין אחד, אפשר לברכן על כוס אחת אף כשיש לו, כגון קידוש והבדלה. [ואפשר שסברא זו ד'חדא מלתא היא', לא רק שמאפשרת לעשותן על כוס אחת אלא כך תקנו מעיקרא לעשותן שהואיל וענין אחד לשתייהן אין לפצלם על שתי כוסות, הגם שיש סוברים להפריד ברכת הקידוש מהבדלה בסדר הברכות כמה שיותר ולא לסומכן ממש כדלהלן, מ"מ תקנום על כוס אחד. גם אפשר שבעצם היה אפשר לפצלן אלא משום איסור שתייה לפני קידוש או לפני הבדלה אי אפשר בשתי כוסות].

ברמב"ם וברי"ף מבואר שהוא הדין לברכת המזון והבדלה, היות ושתייהן על מה שעבר – נאמרות על כוס אחת. ואין כן דעת רש"י רשב"ם תוס' וראב"ד.

וכנראה על דעה ראשונה סומכים העולם בברכת המזון שבסעודה שלישית כשעושים אותה על הכוס, אומרים על אותה כוס הבדלה ואז שותים אותה (ש"כ). אך קשה שבש"ע (רצט,ד) מפורש שאם יש לו שתי כוסות לא יעשה על אחת, כהראב"ד ולא כהרמב"ם. וא"כ אף שאין לשנות כוס של ברכת המזון קודם הבדלה למי שאינו רגיל לברך על הכוס, אך היה בדין לברך ולהבדיל על שתי כוסות. [ואין לומר כיון שאינו רגיל תמיד לברך על כוס הרי נוקט לעיקר שאינו חייב הלכך אין במצוה כזו משום חבילות חבילות' – הא ליתא, שאעפ"י שאינו חייב יש כאן שתי מצוות, ברכת המזון והבדלה, וכשם נוהגים לעשות שתי כוסות בסעודת נישואין].

ויתכן בטעם מנהג העולם כיון שאינו שותה מיד עד שהפסיק הרבה בתפילת ערבית ובהבדלה, נחשב כנגמרה מצוותו הראשונה ואין זה נראה כחבילות חבילות. ומעתה אדרבה עדיף להבדיל עליה כיון שנעשתה בה מצוה אחרת. [כסברא זו יש פרי מגדים (רעג בא"א יח) משכנה"ג, שהיה נוהג לברך ברכת המזון על אותה כוס שקידש עליה, לפי שהסעודה מפסקת הרבה בינתיים]. ולפי זה נראה שאם מבדיל מיד בתום הברכה (ע' באה"ל רצט,ד שכן משמע בב"ח וא"ז שאין לו להפסיק הרבה. וכ"כ בשו"ע הגר"ז) – יעשה שתי כוסות.

ובטעם מה שכתבו הפוסקים שאם אינו נזהר תמיד לברך על הכוס, אין לשנות כוס של ברכה קודם הבדלה, לכאורה הטעם הוא מפני שנוהג לסמוך על דעת הפוסקים שברכהמ"ז אינה טעונה כוס, לכך שוב אין לו לשנות קודם הבדלה שהרי נוקט שאינה מחויבת וא"כ למה תדחה האיסור. ואעפ"י שלכו"ע מצוה מן המובחר בכוס, משום מצוה מן המובחר אין להתיר לשנות קודם הבדלה.

ולפי זה יצא הדין לכאורה שגם למי שאינו מברך על הכוס אלא בשבת וימים טובים וכד', כיון שבעצם נוהג הוא לסמוך על הפוסקים – אין לו להקל ולשנות קודם הבדלה (וכן יש לדייק מפשט דברי המשנ"ב רצט סק"ד).

ואולם יש מקום לומר שאף משום מצוה מן המובחר יש להתיר לשנות קודם הבדלה, אך כיון שבעלמא אינו מחמיר, אין לו להיות מחמיר דוקא במקום זה שהומרתו קולא היא [כענין שמצינו בטבילה בחמין בערב שבת חוון, וכן בתפילה ביחיד בהנף החמה ועוד. ע"ע יוסף דעת ברכות ו:]. ולפי סברא זו אם מחמיר תמיד באופנים מסוימים כגון בשבתות או בעשרה, יתכן ויכול לשנות אף קודם הבדלה.

ויש לישב בזה דברי השו"ע, שסתם (רצט,ד) לברך ברכת המזון על הכוס קודם הבדלה אעפ"י שלענין חוב כוס בברכת המזון הביא את הדעות שאינה טעונה כוס (ע' קפב, א שהביא באחרונה דעת הפוסקים) – ומשמע שאף אם לדינא נוקטים שפטור, אם אך נוהג לברך על הכוס – יברך, שכן מצוה מן המובחר.

[בענין 'הגפן' בברכת נישואין שתחת החופה, שנהגו לאמרה אעפ"י שבירכו על הכוס באותו מעמד בקידושין, נראה שלא חידשו התוס' שמשום הפסק קריאת הכתובה טעון ברכה שנית אלא משום שגם היין נשתנה אך אין זו סברא לברך פעמיים על אותו יין (כמוש"כ התוס' להלן קג: שלא מצינו לברך פעמים על כוס אחת), וא"כ אם לא שתו באירוסין אלא מעט, והוסיפו מעט יין יש מקום להסתפק שמא התוספת בטלה וטפלה לעיקר ואינה מחייבת ברכה נוספת, בפרט שאח"כ אין שותים הכל, נמצא שלא נהנה כלום מריבוי היין, וא"כ מ"ט יברכו שנית. וכמדומה מובא בשם רש"י לרוקן הכוס הראשונה, ויש נוהגים ששותים אותה אחרים, ואפשר שזהו טעמם – כדי שיוכלו לברך שוב 'הגפן'].

ז'הא יו"ט שחל להיות אחר השבת דאית ליה ואמר רב יקנ"ה'. צריך לברר מנין הנחת המקשה שרב דיבר בכוס אחת, הלא גם בשתי כוסות הסדר זהה?

ואין לומר שבשתי כוסות הכל מודים ללוי לסמוך היין להבדלה כי ברכת היין נאמרה על כוס אחרת וצריך לעשות היכר שמבדיל על היין (ערשב"ם להלן בסמוך), הלכך היה בדין להקדים הבדלה כדי לסומכה ליינן – אך עדיין קשה מנין להקשות על סמך סברא זו. וגם נראה לאידך גיסא, שאם עושה שתי כוסות הלא ניכר שההבדלה נאמרת על היין בעצם הבאת כוס נוספת ויתכן שלא היה לוי חולק לסמוך היין להבדלה [ולא משמע בגמרא שמוזה הוכיחו מכך שלוי חולק, שהרי לא הובאו דברי לוי כלל]. ולכאורה היה נראה לפרש שאילו היו אומרים על שתי כוסות, היה בדין לברך על היין פעם נוספת, כיון שהן שתי מצוות נפרדות וברך כלל באים בנפרד, וכמו שכתבו התוס' שנוהגים כן באירוסין ונישואין כי רגילים זו בלא זו. ואם כן מכך שאמר רב יקנ"ה' [ולא יקנ"ה'] משמע שהכל נאמר על כוס אחת.

אלא שלפי"ז בקידוש וברכת המזון הנאמרים על שתי כוסות, בדין הוא לברך 'הגפן' על כל כוס וכוס גם באופן שברכת המזון אינה מפסקת, כגון שמקדש לאחר ברכת המזון. אבל אין נראה כן מסקנת הסוגיא להלן קג: וצריך לומר שכעת נקטה הגמרא כדסקא-דעתין התם. וצ"ע.

'אמרי מדלא אמר זמן מכלל דבשביעי של פסח עסקינן'. ולכך דיבר רב בשביעי של פסח ולא ביום טוב ראשון – כי בשאר מועדים מסתמא יש לו כוס נוספת. [ובימי רב קידשו על פי הראיה ואפשר לשביעי של פסח שיצא במוצ"ש. משא"כ בימי אב"י ורבא אף שמיצו שעדיין קידשו על פי הראיה, אפשר שבסוף ימיהם התחילו לקבוע על פי חשבון (ערמב"ם הל' קדוש החדש ה'ג, ע'ד ימי אב"י ורבא) ואין שביעי של פסח חל ביום א' – לכך אמר 'קנה"ז'. שמעתי].

*

כתבו התוס' שביום טוב אין לאדם 'נשמה יתרה' כבשבת, וזהו הטעם שאין מברכים על הבשמים במוצאי יום טוב. [ובמוצאי שבת שחל ביום טוב גם כן אין מברכים על הבשמים – כי שמחת יום טוב ואכילה ושתיה מועילים כמו בשמים].

יש להבין ענין זה כך: 'נשמה יתרה' היא זו שזוכה לה האדם מישראל מן השמים ושהיא ניתנת לו במתנה על ידי שקבע הקב"ה קדושה בשבת והנחילה לישראל שומרי השבת. לכך אין לאדם אחיזה בה לאחר צאת השבת ופסקה קדושת היום.

ואולם קדושת יום טוב, ישראל זוכין בה מעצמם, שכך נתן הקב"ה כח ביד ישראל שהם מקדשים את המועדים והחגים, ותוספת הקדושה שישראל זוכים לה במועדים, כאילו משלהם היא, לכך אינה פוסקת מהם מיד עם גמרן של היום ועדין יש להם בה מקצת אחיזה אפילו למחרת באסרו חג כיון שמשל עצמם זוכים בה.

נשמה יתרה היינו, שהיא יתרה על מה שהם מתקדשים בעצמם ומתנה היא להם מן השמים בלבד. אבל ביום טוב אינה יתרה על שלהם, שגם תוספת הקדושה שביום זה, משלהם היא (מספר התורה כד – עפ"י קדושת לוי פסח).

וזהו הטעם שבשבת אומרים 'באהבה וברצון' – מתנה מלמעלה בלא עבודה מצידנו, ואילו ביום טוב 'בשמחה ובששון' – כדרך שאדם שש ושמה על יגיע כפיו (ספרים).

וע' 'בנאות דשא' (סוכטשוב) ח"א עמ' רלא; שפת אמת אמור; שיח שרפי קדש ד עמ' 75. ודברי יצחק (וויס) כט; רב פעלים ח"א, סוד ישרים ז – עפ"י האריז"ל.

על דרך זו בארו דברי הרשב"ם כאן שביו"ט יש נשמה יתרה ולכך אין מברכים על הבשמים במוצאי שבת שהוא יום טוב. והקשו התוס' אם כן מדוע אין מברכים במוצאי יו"ט על הבשמים – אך לפי ההסבר האמור, אין הנשמה יתרה שביו"ט מסתלקת במוצאי היום.

ישנן דעות בין הראשונים שמברכים על הבשמים במוצאי שבת שהוא יום טוב – ע' בית יוסף תצא, ב. עוד בענין הבשמים במוצ"ש שהוא יו"ט ובמוצאי יו"ט – ע' ר"ן; רא"מ הורביץ; אמת ליעקב קו:

דף קג

'גקי"ה... ניה"ק'. יש לפרש טעם להקדמת הנר שלא כבשאר מוצאי שבתות שהנר בא לאחר ברכת היין – כדי להסמיך ברכת היין לקידוש ולהבדלה (ערשב"ם). ויש מי שמפרש: מפני שביום טוב הדלקת הנר חובה, והרי הנר קדם לקידוש ולהבדלה בזמן לכך בדין להקדים ולברך על הנאתו תחילה (רא"מ הורביץ. ע"ש בטעמי הדעות השונות).

ע"ע שיטות וכללים בסדרי קדימה ואיחור במצוות, בספר פרקי מועדות לר"מ ברויאר שליט"א עמ' 582 ואילך.

'נר ומזון בשמים והבדלה'. מקדים הנר כי ממנו נהנה תחילה כשמביאים לפניו, ואח"כ על המזון – שכבר אכל ונתחייב לברך עליו. 'ובית הלל אומרים: נר ובשמים מזון והבדלה' – שמיד כשמברך על הנר מברך על הבשמים ששניהם מענין השבת [שברכת הבשמים מראה על צער מגוחת השבת שהלכה לה], ואח"כ מברך על המזון (עפ"י תר"י ברכות ג).

והבדלה לבסוף לדברי הכל, דאפוקי יומא כמה דמאחרינן טפי עדיף כמו שאמרו בגמרא בברכות.

פרש"י (כאן וכן פירש להדיא במשנה ברכות נא:): ורשב"ם, שמדובר שאין לו אלא כוס אחד. ויש לפרש דבריהם שאם יש לו יין לשתי כוסות, ודאי המזון וההבדלה שני דברים נפרדים הם ויש לברך תחילה על המזון ואח"כ על הנר וכו'. ועוד, אם יש לו די יין הרי אסור לו להתחיל לאכול במוצאי שבת ועל כרחך מדובר בסעודה שהתחיל מבעוד יום, וא"כ ברכת המזון המשך של סעודת השבת ומזכיר בה של שבת, הלכך מסתבר שלא יאמר נר קודם ברהמ"ו. ולא דיברו אלא בסעודה של הערב, וזה אי אפשר אלא בשאין לו די יין.

'על מה נחלקו על המאור ועל הבשמים. ב"ש אומרים מאור ואחר כך בשמים' – שהשימוש במאור חיוני וגם תדיר יותר מהבשמים, או מפני שהאור קדם ובא לפני שמריח הבשמים, וכסברתם (בברכות נא:): שברכת היום קודמת ליין שכבר קדש היום ועדיין יין לא בא.

להלכה העיקר כדעה ראשונה (רמ"א רעג,א). אך לכתחילה אין נכון לעשות כן, לשנות מקומו מחדר לחדר או מאיגרא לארעא אפילו היתה דעתו מתחילה לכך. ואולם אם רואה מקומו מאותו מקום, נראה שיש להקל אפילו לכתחילה אם דעתו לכך בשעת הקידוש (עפ"י באור הלכה שם. ובאופן זה יש להקל גם מהחדר למרפסת הסמוכה, אבל לא לחצר או לסוכה שאינה צמודה לבית, וכן לא כשצריך לעבור חדר מדרגות משותף כדי להגיע לגג. גם נראה שחדר השייך לאדם אחר, אפילו נמצא באותו בית דינו כבית אחר, ויש להסתפק אפילו כשנתן לו רשות להיכנס לשם. עפ"י שש"כ נד,ט ובהערות).

ג. כתבו הפוסקים שיש להקפיד גם על הפסק בשהיה בין קידוש לסעודה. ובליל הסדר שיש שהות ארוכה בין הקידוש לסעודה, יש שכתבו שלכתחילה ראוי לשתות רביעית שלמה מכוס הקידוש כדי שיחשב הקידוש במקום סעודה. ודעת הגר"ז אויערבך זצ"ל שרשאי להאריך בהגדה ואין לחוש להפסק כי כיון שמחויב בהגדה לפני האכילה, אין ההגדה מהווה הפסק.

דפים קא – קב

קפז. א. המברך על אכילה או שתיה במקום אחד ושינה את מקומו – האם צריך לברך שוב כשחוזר ואוכל?
ב. האם שינוי יין מצריך ברכה?

א. המברך על אכילתו במקום אחד ואכל ושינה את מקומו; לדברי רב ושמואל צריך לברך שוב כשחוזר ואוכל, בין אם אוכל במקום אחר בין אם חוזר למקומו ואוכל (כמבואר בסוגיא לגרסתנו, וכפרשב"ם ועוד ראשונים), כיון ששינה מקומו תמה אכילתו הראשונה והרי זו אכילה אחרת. ולרבי יוחנן אין צריך לברך שוב. והשיבו על דבריו מהברייתא.

ונחלקו אמוראים בדבר; לרב חסדא, לא הצריכו לברך שוב אלא בדברים שאינם טעונים ברכה לאחרים במקומם (לפרש"י רשב"ם רמב"ם (ברכות ד,א) וראבי"ה: דברים שברכתם 'בורא נפשות'. לפתוס' רי"ף רז"ה רא"ש ר"ן ומרדכי: אפילו שבעת המינים, מלבד פת ומיני מזונות שאדם קובע סעודה עליהם. וי"א פת דוקא. ערשב"א, וכן דדו בתוס'), אבל דברים הטעונים ברכה לאחרים במקומם – אין צריך לברך מפני שחזר לקביעותו הראשונה ואינה אכילה חדשה. ורב ששת אמר: אחד זה ואחד זה צריך לברך. וסייעו לרב חסדא מדברי חכמים בברייתא. ואולם רבי יהודה סובר שאפילו בדברים הטעונים ברכה לאחרים במקומם צריך לברך שוב – מלבד אם נשאר מקצת מבני החבורה במקום האכילה, שאז כשיצאו מקצתם וחזרו (דוקא. מג"א קעח סק"ז) אינם צריכים לברך שוב.

א. רשב"ם ותוס' ורא"ש פסקו הלכה כרב חסדא. וכפי האמור נחלקו האם האוכל אחד משבעת המינים או שתה יין, בכלל דברים הטעונים ברכה במקומם הוא ואין צריך לברך שוב כששינה מקומו. או דוקא בפת או אף במזונות (וכן דעת הגר"א לדינא. ויש להחמיר לכתחילה להצריך לברך במקום האכילה בכל שבעת המינים, ולענין שינוי מקום שלא לברך משום ספק ברכות. עפ"י מג"א ומשב"ב). ואילו הרי"ף נקט הלכה כרב ששת שאפילו דברים הטעונים ברכה לאחרים במקומם, צריך לברך אם שינה מקומו. וכן דעת ר"ח רז"ה ורבנו יואל הלוי (מובא במרדכי).

והרמב"ן מחלק (על פי גרסתו בגמרא) בין משנה מקומו וחזר אליו שאין צריך לברך, ובין אוכל במקום אחר שצריך לברך. וכן כתב הראב"ד (בהשגותיו על המאור), אלא שהוסיף שחילוק זה אמור רק לגבי דברים שאין טעונים ברכה לאחרים במקומם, אבל בטעונים ברכה במקומם, הואיל ולא היה רשאי לצאת, אם יצא וחזר טעון ברכה בתחילה שהרי הפסיק הפסק גמור. להלכה פסק השלחן ערוך כשיטת הרי"ף, ואילו הרמ"א פסק כשיטת התוס'. וכתבו פוסקים

אחרונים שאנו נוקטים כדברי הרמ"א שאין צריך לברך ברכה שלפניה אלא בדברים שאין טעונים ברכה לאחריהם במקומם (עפ"י משנ"ב קע"א, ח; בן איש חי א בהעלותך ב; כף החיים קע"א, א ח יד כב). ויש אומרים שבני ספרד שקבלו עליהם הוראות מרן השלחן-ערוך, עליהם לנהוג כדבריו ולברך בכל אופן (אור לציון להגר"צ אבא שאול זצ"ל יז). ותלמידי חכמים ויראי ה' יש להם להחמיר שלא יבואו לידי כך, כדי לחוש גם לדעת השו"ע (תשובת הגר"מ פיינשטיין זצ"ל תחומין ו עמ' 30).

ב. גם אם היתה דעתו מתחילה לשנות מקומו למקום אחר – צריך לברך (עפ"י רא"ש ועוד. וכן יש לשמוע מרש"י ותוס' ברכות מג.). ומחדר לחדר בכי האי גוונא – ראה להלן.

ג. כתבו התוס' (כאן ולהלן ק): והרא"ש: יצא מן הבית למקום אחר בענין שצריך לברך, כשחזור אינו מברך ברכת המזון על אכילתו הקודמת אלא ברכה שלפניה בלבד, אבל אם מלכתחילה יוצא ויש חשש שמא יפליג וכבר יתעכל המזון שבמעיו – צריך לברך ברכת המזון קודם שיצא. ומדברי הר"ה נראה שכשחזור צריך לברך ברכת המזון על אכילה הראשונה. וכן דעת הרמב"ן הרא"ה והר"ן. וכן נראית דעת הרמב"ם (ברכות ד, ה).

השלחן-ערוך פסק שצריך לברך ברכה אחרונה על אכילה ראשונה. והרמ"א פסק שאין צריך. וכן נוקטים בני אשכנז והרבה מבני ספרד (ע' בן איש חי בהעלותך ב; כף החיים קע"א). ויש פוסקים לבני ספרד כדברי השלחן-ערוך לברך ברכה אחרונה בשינוי מקום, בין בפת בין בשאר דברים. ואולם אם לא אכל כשיעור שצריך לברך עליו ברכה אחרונה, לא יברך אף ברכה ראשונה על המשך אכילתו (עפ"י שו"ת אור לציון יז).

[מתוך דברי הרמ"א (קע"א, ב וכן במשנ"ב סק"א) משמע שלדעת השו"ע גם בפירות מברך 'בורא נפשות' במקום השני קודם שממשיך לאכול. ולולא דבריו היה מקום לומר בסברא שבזה מודים הרמב"ם והשו"ע שא"צ, כי הברכה שיברך לבסוף מועילה על שתי האכילות שהרי אין כאן הפסק ממש שאל"כ לא היה יכול לברך ברכה אחרונה. ורק בדברים הטעונים ברכה במקומם קבעו ברכה לכל אכילה ואכילה].

ד. בדברים שאין טעונים ברכה לאחריהם שצריך לברך, יש סוברים שאם הניחו שם מקצת חברים אין צריכים לברך (סמ"ק, מובא בבית יוסף או"ח קס"ח; רא"ש אות כו; רמ"א מג"א בהגר"א והגר"ז). וכן דייק השער-המלך (ברכות ד, ד) מרשב"ם בסוגיתנו. וכן פסק המשנ"ב להלכה עפ"י הרבה אחרונים). ויש חולקים (בית יוסף ב"ח וט"ז שם).

והוא הדין כשיצא לפני שאכל כזית, כל שהניח מקצת חברים אין צריך ברכה כשחזור (כף החיים קע"א). וע"ש (ז) דעות הפוסקים כאשר השאיר אנשים שאינם אוכלים).

ה. כתבו פוסקים: גם דברים הטעונים ברכה לאחריהם במקומם, אם אכל מהם פחות מכשיעור חיוב ברכה אחרונה ושינה מקומו, דינו כדברים שאין טעונים ברכה אחריהם במקומם (עפ"י אבן העזר ועוד. וכן נקט המשנ"ב (רי, א ובשעה"צ) כדן פשוט. וע"ע רש"ש כאן וחזון-איש קכד). ואין הדבר מוסכם (ע' אגרות משה או"ח ח"א ק).

ו. לכתחילה אין לצאת באמצע האכילה למקום אחר כדי לסיים שם סעודתו, בין אם אוכל פת בין באכילת שאר דברים, כי צריך לכתחילה לברך במקום שאכל – אלא אם היה בדעתו בשעת הברכה לעשות זאת. וכן נהגו כשהולכים לסעודת נישואין (עפ"י משנה ברורה קע"ח ס"ק לג לו, מאחרונים). ויש אומרים שאין לצאת אלא אם בכוונתו לאכול במקום השני כזית פת (ע' פרי מגדים קפד, מובא במשנ"ב סק"ט; כף החיים קע"א, כג). ואולם לענין שינוי מקום נראה שאין הפרש אם אוכל במקום השני פת או שאר דברים).

ז. אם מחזיק המאכל ויוצא עמו; כתב המשנה-ברורה (קעה שקל"ט, מההיי-אדם) שגם זה נחשב שינוי מקום. ואילו הכף-החיים (שם טו כא) כתב שאם מחזיק הפרי שברך עליו, אין זה נחשב שינוי מקום (וע"ש באות כ ובבא"ח בהעלותך ב שאם יצא עם פת בידו - אין מברך עליה שנית). ויש מקום לומר שאף לדעת המשנ"ב, אם יש מהמאכל בפיו אי אפשר לחלק אכילתו לשתיים ואין צריך לברך שוב. וכן מובא בשם הגרשו"א.

ובריטב"א (סוכה מה) מובא שאם יוצא לדבר עם חברו ע"מ לחזור לאלתר וכיו"ב - א"צ ברכה כשחוזר (וצרפו להלכה בשו"ת ר"י מסלוצק סוס"י ז. ותמה מדוע לא הובא בפוסקים. וברמב"ם (ברכות ד, ג) מפורש להפך). ובאגרות משה צדד בסברא שאם יוצא מהבית באופן שנצרך לחזור כגון לשוב לאורחיו או כגון מלצר הצריך לשמשם, אין זו יציאה המחייבת ברכה. ויש לעיין לפי"ז אם מניח שם חפץ וכד' שהוא זקוק אליו בהקדם, או שצריך לעשות שם דבר אחר, האם גם זה מקשרו למקומו או שמא רק בדבר שמחמת הסעודה).

ח. הרש"ש כתב לחדש שגם לתנא קמא דרבי יהודה ששינוי מקום אינו טעון ברכה - אם רצה מותר לו לברך. אך אין נראית כן דעת שאר הפוסקים.

שינוי ממקום למקום באותו בית - אינו נחשב שינוי מקום (רב חסדא בשם רב הונא. וכן שנו במתניתא דבי רב / בר הונא).

א. רש"י פירש 'ממקום למקום' - מבית לעליה (וכ"מ במגיד משנה בדעת הרמב"ם), ואילו רשב"ם ור"ף פירשו [וכן יש גורסים בגמרא]: מפנינה לפינה באותו בית. וכן כתבו התוס' דוקא מפנינה לפינה, אבל מחדר לבית או מבית לעליה - הרי זה שינוי מקום. וכן דעת בית יוסף ושאר אחרונים.

ובר"ן משמע שבפת וכד' שאדם קובע לו מקום מסוים לאכילה, אפילו מפנינה לפינה באותו בית נחשב שינוי מקום.

ואף על פי שרוב האחרונים כתבו ששינוי מחדר לחדר בכלל 'שינוי מקום', מידי ספק לא יצא הדבר ואין לברך. וכמדומה שכך נוהגים (עפ"י באור הלכה קעה ד"ה בבית). ויש שנקטו להלכה ששינוי חדר נחשב שינוי מקום (עפ"י כף החיים קעה, ב וע"ש ד, שלכתחילה יש להזכיר אף שרואה את מקומו בחדר האחר); אור לציון יז).

ב. אפשר שאם חשב מתחילה לשנות מקומו לחדר אחר, אין צריך לברך שוב (ע' רמ"א קעה, א ומשנ"ב ובאה"ל; תו"א א כד).

יש מי שכתב שהיוצא מסעודתו למטבח להביא לו אוכל וכד', נראה שאין זה הפסק (עפ"י שבת הלוי ח"א רה הערה לסימן קעה).

ויתכן שבאדם ובמקום שרגילים לעתים לילך בתוך האכילה לחדרים אחרים באותו בית, שמא אין זה כשינוי מקום המפסיק. וכן הורה הגרשו"א באחרונה, שכהיום שרגילים בכך הרי זה כמו היתה דעתו מתחילה לכך (מובא בהליכות שלמה ח"ג).

ג. שינוי מקום מדירה לדירת חברו באותו בנין - נחשב כשינוי מבית לבית (הגר"א נבנצל שליט"א בשם הגרשו"ז אויערבך זצ"ל). ולענין שינוי מקום מבית לחדר מדרגות - נסתפק הרב שליט"א. ויציאה מביתו למרפסת שאינה מקורה - כיציאה מהבית היא. וכן כתב הגר"ח קניבסקי שליט"א, שהכל תלוי בקירוי גג; כל שהוא תחת אותה קורת גג, הרי זה כמחדר לחדר, וכל שיצא לאויר - כמבית לבית. ודעת הגר"מ מאזוז שליט"א שמרפסת פרטית הצמודה לדירה, טפלה לה אעפ"י שאינה מקורה [וכתב להוכיח מהרמ"א רעג, א], ואילו יציאה לחדר מדרגות נחשבת יציאה. ובשם הגרשו"א מובא (הליכות שלמה סדר ליל פסח) שאם אין למרפסת יציאה החוצה, אפילו אינה מקורה - הרי זה כשינוי מחדר לחדר, משא"כ כשיש לה פתח יציאה.

ד. הולכי דרכים מברכים ברכת המזון במקום שסיימו אכילתם. ואף לכתחילה מותר להם לאכול בדרך. ואפילו התחיל לאכול במקום אחד, והיה בדעתו להמשיך בדרך מותר. אבל המתחיל לאכול בבית ובדעתו להמשיך בדרך, בפת מועילה דעתו ואין צריך לברך שוב אחר כך, וגם לכתחילה מותר לעשות כן, ובפירות אין מועילה דעתו וצריך לברך שנית כשאוכל בחוץ (עפ"י משנ"ב קע"ח ס"ק מב). ו'מהארץ לעגלה' נראה שאין להחמיר כל כך, ואין נחשב שינוי מקום (שער הציון קע"ח, לה).

ב. אמר רבי יוחנן: שינוי יין (מחבת אחרת. ראשונים) – אין צריך ברכה. וכן שנו בברייתא.

א. דוקא לענין ברכת הגפן, אבל מברכים 'הטוב והמטיב' על שינוי יין – כאשר יש עמו אנשים נוספים ששותים עמו (ברכות נט), או אשתו ובניו, אך לא כשותה יחידי (תוס'). לדברי רשב"ם, בה"ג (הל' קידוש) ואור זרוע (ה"א קנז), וכן משמע ברש"י (ברכות נט), אין מברכים 'הטוב והמטיב' אלא כשהאחרון משובח מן הראשון. יש אומרים שלדעה זו אף במסופק אם נשתנה לטובה אם לאו – יש לו לברך (כן כתבו התוס' בברכות נט: ורא"ש בדעת רשב"ם – עפ"י הירושלמי). וכן נפסק להלכה, שאם אין ידוע שבחו של אחד על השני – מברכים 'הטוב והמטיב' על השינוי (או"ח קע"ח).

ויש שנהגו לברך רק על היין המופלג שבחבו מן היין הקודם (ע' תרומת הדשן לד – מנהג אושטרייך). ואילו התוס' והרשב"א (בברכות) והרמב"ם (ברכות ד, ט) ובעל העיטור סוברים שעל כל שינוי מברכים [יש אומרים דוקא יין ממין אחר ולא מאותו מין אפילו הוא משובח מהראשון. ב"י עפ"י הרמב"ם], אפילו השני פחות טוב מהראשון, שעל ריבוי יינות הוא מברך, ובלבד שאינו גרוע יותר מדאי שאי אפשר לשתותו אלא ע"י הדחק. ויש אומרים שאם ידוע שהוא גרוע מן הראשון אין לברך עליו (ע' רא"ש ברכות פ"ט טו; תרומת הדשן לד).

ב. יש שכתבו שאין לברך 'הטוב והמטיב' אלא אם שותה רביעית הלוג מכל אחד משני היינות (מובא בכף החיים קע"ח, י. וע' מנחת יצחק ח"ט יד).

ג. כתב הגר"מ מאוזו שליט"א (בירחון 'אור תורה', אלול תש"א, בסיום הגהותיו) שאפשר לברך על מיץ ענבים 'הטוב והמטיב' כששתה יין בתחילה, כי יש אנשים שנוח להם יותר במיץ ענבים. וכל שכן כששתה מיץ תחילה ואחר כך יין.

עוד פרטי הלכות בברכת 'הטוב והמטיב' – בברכות נט.

דף קב

קפח. האם אומרים שתי קדושות (= מצוות, ברכות) על כוס אחת?

מבואר בגמרא ששתי קדושות שהן מענין אחד – נאמרות על כוס אחת, כגון יום טוב שחל במוצאי שבת, מקדשים ומבדילים על אותה כוס. ואילו שתי קדושות שונות – נאמרות על שתי כוסות לפי שאין עושים מצוות חבילות חבילות, כגון כוס ברכת המזון וכוס של קידוש או הבדלה. מלבד אם אין לו די יין – מסדר כולן על כוס אחת, כגון הנכנס לביתו במוצאי שבת ואין לו אלא כוס אחת, מניחו לאחר המזון ומסדר ההבדלה עם ברכת המזון עליו.

רבנו נסים אמר שמדובר כשהתחיל לאכול מבעוד יום, אבל התוס' כתבו שאין במשמע כן אלא התירו לו לאכול קודם הבדלה כדי לעשותה על כוס ברכת המזון – כמאן דאמר ברכת המזון טעונה כוס.

- א. יש סוברים [דלא כפרש"י (ברכות נא: ד"ה גר) רשב"ם תוס' ראב"ד ושאר פוסקים] שלפי המסקנא אפשר לברך ברכת המזון ולהבדיל על כוס אחת – ששתיהן ברכות על העבר, משא"כ ברכת המזון וקידוש (עפ"י הרי"ף והרמב"ם שבת כט, יב. בהסבר שיטה זו, ע' בחדושי הנצי"ב כאן ולהלן קו. שעורים לזכר א"מ ח"ב עמ' קה ואילך).
- ב. ברכת המזון וקידוש, יש מי שכתב שאין לעשותן על אותה כוס אפילו אם אין לו אלא כוס אחת, מפני שיכול לקדש על הפת (עפ"י מאירי). ולכאורה נראה שאם נוקטים ברכת המזון אינה טעונה כוס, עדיף לקדש על הכוס ויברך בלא כוס, מאשר לברך על הכוס ולקדש על הפת.
- ג. מי שלא הבדיל על הכוס במוצאי שבת ומבדיל עד יום שלישי ואז הוא ליל יום טוב, נראה שייבדיל ויקדש על שתי כוסות, שהרי אינו מזכיר בהבדלה קדושת יום טוב והרי כאן שתי ברכות שעניניהן שונים (עפ"י מגן אברהם רצט סק"ט).
- ד. יש נוהגים שלא לומר שבע ברכות בנישואין על כוס ברכת המזון אלא מביאים כוס אחרת (כן הביאו כמה ראשונים בשם מנהג צרפת). ואילו רבנו משולם היה אומר הכל על כוס אחת כי הכל דבר אחד, שברכת המזון גורמת לברכת הנישואין שתיאמר (תוס'). וכדעה זו נקטו העיטור ברכת חתנים דף סה: והראב"ה ח"ב תקיא, המכתם, מהר"ם חלאוה ועוד).
- השלחן-ערוך (אה"ע סב, ט) כתב שפשט המנהג כדעה אחרונה. ואילו הרמ"א כתב שבמדינות אלו נהגו כדעה ראשונה. ולענין ברכת היין – התוס' כתבו שאין לברך פעמים. ואולם יש נוהגים שאם אדם אחר מברך שש הברכות, יברך גם הוא על היין מלבד המברך ברכת המזון (ע' שורש מנהג זה באוצר הפוסקים שם. וע"ע שבט הלוי ח"ו רפא).
- ולענין מזיגת הכוס השניה [לפי המנהג הראשון]; יש אומרים למזגה לאחר ברכת המזון (עפ"י מגן אברהם קמו סק"א ועוד). ואולם הט"ז (באה"ע סב סק"ז) כתב שנכון למזוג שתי הכוסות לפני ברכת המזון.
- ובליל פסח שאין להוסיף על הכוסות, חלוקות הדעות כיצד ינהגו בברכות חתנים; יש אומרים לאמרן על כוס של ברכת המזון [וכשיטת השלחן-ערוך בעלמא, שהכל נאמר על כוס אחת] (ריעב"ץ. מובא בפתחי תשובה אה"ע סב ס"ק יח). ואולם הרמ"א כתב (בדרכי משה או"ח תעג, ד) ששבע ברכות ייאמרו על כוס של החתן, ולא על כוס המברך ברכת המזון. ויש שנהגו לברך שבע ברכות על כוס אחרת ולהניחה לכוס רביעי ואז לשתותה (ע' פ"ת שם בשם ריעב"ץ. ובאג"מ אה"ע צה) הקשה על מנהג זה והורה למעשה לנהוג כרמ"א. וכן הורה הגרשו"א למעשה (ע' מנחת שלמה תנינא ס, לא; הלי"ש ח"ג – וע"ש שצדד בענין סדר הברכות). ומשמע מדברי הפוסקים שאין לברך ברכת חתנים על כוס באמצע הסעודה – כי לא נתקנה אלא לאחר ברכת המזון. ע' מנחת שלמה יח, ו בהערה 7).
- ה. ליל פסח שחל במוצאי שבת ושכח ולא הבדיל עד לאחר אכילת האפיקומן, לא יבדיל על כוס בפני עצמה אלא על כוס ברכת המזון כדי שלא יראה כמוסיף על הכוסות, ובמקום שלא אפשר אומרים שתיים על כוס אחת. ורק אם נזכר באמצע הסעודה כתבו הפוסקים שמבדיל על כוס מיד, מפני שאסור לו להמשיך באכילתו קודם הבדלה (עפ"י הגרשו"א, שש"כ סב הערה מב).
- ו. ברכת אירוסין ונישואין נהגו לומר על שתי כוסות מפני שרגילים לבוא זה בלא זה. ועוד, מפני שנהגו לקרוא הכתובה בינתיים והוי הפסק (תוס'). ורבנו משולם הנהיג לברכן על כוס אחד, ואינו דומה לברכת המזון וקידוש שזה בא לסעודה וזה לקידוש היום.